

Eyup BARLAK*

**AHMED HAMDÎ'NİN "BELÂGAT-I LİSÂN-I 'OSMÂNÎ" VE
AHMED CEVDET PAŞA'NIN "BELÂGAT-I 'OSMÂNİYYE"
ADLI ESERLERİNİN MUKAYESESİ**

Özet: Ahmed Hamdî-yi Şirvânî, bizde klâsik belâgatın tam kadrosunu, yani fesâhat, me'ânî, beyân ve bedî'i içine alan ilk kitap olan *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'*yi yazmasına rağmen uzun yıllar ilgi görmemiş ve Türkçe belâgat çalışmaları tarihinde hak ettiği yeri bulamamıştır. Genel ve yanlış kanâat, bu dönemde yazılmış ilk Türkçe örnekli klâsik belâgat kitabının Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı 'Osmânîyye'* si olduğudur.

Yapacağımız mukâyese çalışması ile 19. yüzyılın iki önemli belâgat âlimi, Ahmed Hamdî ile Ahmed Cevdet Paşa'nın birbirine tesirleri ve eserleri arasındaki ilişki gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Hamdî, Ahmed Cevdet Paşa, Türkçe, belâgat, mukâyese.

**A COMPARISON OF THE AHMED HAMDÎ'S "BELÂGAT-I LİSÂN-I
'OSMÂNÎ" AND AHMED CEVDET PAŞA'S "BELÂGAT-I 'OSMÂNİYYE"**

Abstract: Ahmed Hamdî-yi Şirvânî has not attracted sufficient attention for years and has not been able to get position in the works of Turkish rhetorique that he has deserved although he wrote the first book, *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmanî*, which contains the full staff of the classical rhetorique such as *fesâhat, me'ânî, bedî'*. It is commonly and wrongly though that Ahmed Cevdet Paşa's *Belâgat-ı 'Osmânîyye* is the first classical rhetorique book with Turkish examples written in that period.

Through our comparison, the relationship between the works and effects of Ahmed Hamdî and Ahmed Cevdet Paşa on each other, who were the two significant belâgat scholars in the 19th century, will be shown.

Key Words: Ahmed Hamdî, Ahmed Cevdet Paşa, Turkish, rhetorique, comparison.

* Malatya Fen Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi; eyupbarlak@hotmail.com

Giriş

Bu yazımızda Türkçe belâgat çalışmalarında önemli birer kilometre taşı olduğunu düşündüğümüz iki mühim eser, Ahmed Hamdî-yi Şirvânî'nin “*Belâgat-ı Lisân-ı ‘Osmânî’*”si ile Ahmed Cevdet Paşa'nın “*Belâgat-ı ‘Osmâniyye’*”si, mukâyese edilerek eserlerin değeri ortaya konulacak; ayrıca uzun yıllar Ahmed Cevdet Paşa'nın ve eserinin gölgesinde kaldığından, hak ettiği itibarı görememiş olduğunu düşündüğümüz Ahmed Hamdî-yi Şirvânî ve eseri “*Belâgat-ı Lisân-ı ‘Osmânî’*”nin değeri teslim edilmeye çalışılacaktır. Konumuzun dışında olduğundan dolayı burada belâgatla ilgili eserlerden ve belâgat tartışmalarından bahsetmeyeceğiz. Sadece Ahmed Hamdî ve Ahmed Cevdet Paşa'nın belâgatla ilgili bu iki eserini daha iyi tanıyabilmek için kısa bir bilgi vereceğiz.

Bir deyim ve bir ilmin adı olarak *belâgat*, denebilir ki ilim dünyasında en çok tarifi yapılan kavramlardan biridir. el-Câhız'dan başlayarak meşhur edebiyat mecmûalarında yüzlerce farklı tarifin yapıldığı söylenebilir. (Hacımüftüoğlu,1993: 268)

Belâgat sözlükte “sözün fasîh ve açık seçik olması” anlamında masdardır. Bazı kaynaklar bunu “ulaşmak; olgunlaşmak, erginlik çağına varmak” ma'nâsındaki bulûğ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da bâb ve masdar değişikliğinden dolayı bu anlam isabetli görülmemektedir. Terim olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. Batı dillerinde meleke anlamında belâgata karşılık *eloquence*, ilim anlamında da *rhétorique* kelimeleri kullanılmaktadır. Meleke olarak belâgat, sözün, fasîh olmakla beraber yer ve zamana da uygun olmasıdır. Diğer bir söyleyişle bir fikrin sözlü veya yazılı olarak yerinde, yeterince ve zamanında ifade edilmesidir. (Kılıç vd, 1992: 380)

Belâgatın bir fen veya ilim olarak sistemleştirilmesi eski Yunan'da milâttan önceki asırlarda, Araplarda ise İslâmiyet'ten önceki devirlerde başlamıştır. Sözlü ve yazılı edebiyatı bugüne intikâl eden İslâm öncesi Türk dünyasında, bu yönde bir çalışmanın varlığından söz etmek mümkün değildir. Ancak müslüman Türkler İslâm medeniyetinin teşekkülünde oynadıkları rolü, Arap dili ve edebiyatı ile belâgatı alanında da gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Zemahşerî, Taftâzânî gibi Arap belâgatı sahasında eser vermiş büyük yazarlar Türk'tür. Müslüman Türkler Arapçayı bir ilim dili kabul ettiklerinden, belâgatı da Arapça olarak yazıya geçirmişlerdir. Bu sebeple Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde bu konuda Türkçe yazılmış bir kitaptan söz etmek mümkün olmamaktadır. (Kılıç vd, 1992: 384)

Osmanlı devrinde ise Altıparmak Mehmed Efendi'nin (ö.1623), Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ına yapılmış şerhlerden, Sa'deddîn et-Taftâzânî'ye ait *el-Mutavvel*'in muhtemelen geliştirilmiş ve genişletilmiş tercümesi olan ve *Tercüme-i Telhîs*¹ ismiyle de anılan, *Kâşifü'l-'ulûm ve fâtihu'l-fünûn* adlı eseri ile bir Mevlevî şeyhi olan Ankaravî İsmâil Hakkı'nın (ö.1632), yer yer Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ını tercüme ederek ve Hâce Cihan'ın *Menâzır-ı İnşâ* adlı eserinden faydalanarak hazırlamış olduğu *Miftâhu'l-belâga ve misbâhu'l-fesâha*'sı başta olmak üzere birçok tercüme yapılmışsa da Türkler, asırlarca belâgat konusundaki kitapları Arapça asıllarından okumuşlardır. Nitekim

¹Eser hakkında daha geniş bilgi bkz. (Kılıç, 1990; Kılıç, 2007)

medreselerde, belâgat için ders kitabı olarak Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-úUlûm*'u, Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, Sa'deddin et-Taftâzânî'nin *el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Mutavvel*'i ve bunların Molla Fenârî'nin oğlu Hasan Çelebi, Molla Hüsrev vb. kimseler tarafından kaleme alınan şerh ve hâşiyeleri okutulmuştur. (Kılıç vd, 1992: 384)

Tanzimat'tan sonra Batılı anlamda yeni mekteplerin açılması ve bunların ders programlarına belâgatın da alınması, bu konuda yeni arayışlar doğurmuştur. Artık bu okullardaki öğrenciler, belâgatı aslından okuyacak kadar Arapça bilmiyorlardı. Bunun için Türkçe belâgat kitabı telifinde bir artış görülmüştür. Bunlar Arapça belâgat kitaplarını numune olarak alan ve Arapça, Farsça, Türkçe örnekler veren kitaplardır. Esas örnek Arapça eserler ve daha çok *Telhîsü'l-Miftâh*'tır. (Kılıç vd, 1992: 385)

Bizde klâsik belâgatın tam kadrosunu yani fesahat, meânî, beyân ve bedîîi içine alan ilk kitap Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî*'sidir (İstanbul H.1293/M.1876). Ahmed Hamdi, aslında daha önce Muhammed b. Kays'ın *Mu'cem*'i ile Behrâm-ı Serahsî'nin *Gâyetü'l- arûzeyn*'inden faydalanarak hazırladığı *Teshîlü'l-arûz ve'l-kavâfi ve'l-bedâyi*'inde (İstanbul H.1289/M.1872) belâgatla ilgili bir ön çalışma yapmıştır. Bu eserde önce şiir üzerinde durur, şiirin tarihçesini verir; sonra aruz ve kafiye ayrı ayrı ele alır ve nihayet edebî sanatları sıralar, nazım çeşitlerini ve şiirle ilgili bazı terimleri açıklar. (Kılıç vd, 1992: 385)

Ahmed Cevdet Paşa, Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu belâgat derslerini Belâgat-ı 'Osmâniyye (İstanbul H.1298-1299/M.1881-1882) adıyla cüz cüz yayımlar. Cevdet Paşa'nın, kendisi açıklamamakla beraber eserini hazırlarken Hatîb el-Kazvînî'nin Arapça *Telhîsü'l-Miftâh* ile Hâce-yi Cihân diye tanınan Mahmûd bin Muhammed el-Geylânî'nin Farsça *Menâzır-ı İnşâ*'ından faydalandığı anlaşılmaktadır. (Yetiş, 1992: 387) Kitap neşredildiğinde büyük bir yankı uyandırır, hakkında çeşitli tenkitler yazılır ve bunlara cevaplar verilir.² Cevdet Paşa eserinin mukaddimesinde belâgatın adlandırılışı ve kadrosu konusunda Araplar arasındaki tartışmalara temas ederek kendisinin me'ânî, beyân ve bedî'i bir ilim kabul ederek ilm-i belâgat diye adlandırdığını söyler. Belâgat tarihimizde bu kitabın bir önemi de o devirde sekiz defa basılıp belâgat meselelerinin Türk aydını tarafından bir tartışma konusu hâline gelmesine yol açmasıdır. Bu tartışmaların önemli bir tarafı ise asırlardır okunan ve takip edilen Arap belâgatı yerine artık Türkçe'ye mahsus bir belâgatın kurulması yoluna girilmesidir. (Kılıç vd, 1992: 385)

Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı Osmâniyye*'si o kadar etkili olmuştur ki yayınlandığı tarihten günümüze kadar hazırlanmış hemen hemen her belâgat kitabı, hem tasnif hem içerik hem de verilen misâller bakımından ondan etkilenmiştir. *Belâgat-ı 'Osmâniyye*, -özellikle Tanzimat Dönemi'nde- konuyla ilgili bütün eserleri gölgede bırakmış; belâgat denince akla gelen ilk eser olmuştur.

Gölgede kalanlardan biri de Ahmed Hamdî ve *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî* adlı eseridir. *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî*, Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinden beş sene önce yayınlanmasına ve bizde klâsik belâgatın tam kadrosunu yani fesahat,

² Eser hakkında daha geniş bilgi bkz. (Karabey ve Atalay, 2000; Dağlar, 2007)

meânî, beyân ve bed'îi içine alan ilk kitap olmasına rağmen -diğer birçok eser gibi- uzun yıllar ilgi görmemiştir. Genel ve yanlış kanaat, bu dönemde yazılmış ilk Türkçe örnekli klâsik belâgat kitabının Ahmed Cevdet Paşa'nın *Belâgat-ı 'Osmâniyye'* si olduğudur. (Kılıç, 2007: 8)

Ahmed Hamdî'nin hayatı hakkında elimizde bulunan yegâne bilgi Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri'*nde yazdıklarıdır. Bu eserde kaydedilen bilgilere göre ilim ve irfan sahiplerinden bir zât olup Şirvan'lıdır. İstanbul'a gelip tahsilini tamamlayarak bazı memuriyetlerde bulunduktan sonra Mülga Teftiş ve Muayene Heyeti Reisliğine tayin olunmuş değerli bir şahsiyettir.

Ahmed Hamdî'nin basılmış eserleri şunlardır:

1. Terceme-yi Makâmât-ı Harîrî
2. Hindistân Seyâhat-nâmesi
3. Usûl-i Fıkh
4. Hulâsatü'l-Ferâ'iz
5. Makâletü'l-'Urefâ fi Mesâ'ili'l-Hukemâ
6. 'İlm-i Arûz ve'l-Kavâfi
7. Türkçe Muhtasar Mantık
8. Nesâyihu's-Şubbân

1307 H. (1889-1890 M.) tarihinde İstanbul'da vefat etti. Eyyüb'de medfundur. Üç dilde nesir ve nazımla yazmağa muktedir idi. (Bursalı Mehmed Tahir, 1972: 249)

Ahmed Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserleri hakkında yeterince bilgi bulunduğundan burada ayrıca üzerinde ayrıntılı olarak durulmayacak, sadece Ahmed Hamdî-yi Şirvânî ile münasebetini ve *Belâgat-ı Osmâniyye'*sini anlamamıza yardımcı olacak bilgilerden bahsedilecektir.

1822'de Lofça'da doğan Ahmed Cevdet Paşa, 17 yaşına kadar burada tahsiline devam etmiş daha sonra İstanbul'a gelerek medrese tahsilini ilerletmiştir. Fatih Medresesinde, o zaman okunması mu'tâd olan *tefsîr, hadîs, fikh, mantık, âdâb, kelâm* derslerine devam etti. Tatil günlerinde hariceten, *felsefe, tabii ilimler, hendese, hesâb, cebir, hey'et (astronomi), coğrafya* dersleri aldı. Murâd Mollâ Tekkesi şeyhi Mehmed Murâd Efendi'den ve şâir Süleymân Fehîm'den de Farsça okudu. Devrinin ünlü riyaziyecisi Vidinli Hoca'dan, Münecimbaşı Osmân Sâib'den, Nûrî Bey'den de istifade etti.Genç yaşta icazet aldı. Fatih Camiinde, Gelenbevî'nin *Burhân'ını*, Dülgeroğlu Câmiinde de *Kâdî Mîr* okutmaya başladı. Talebesi arasında kendinden yaşlı olanlar vardı.1843'te 21 yaşında iken Hamîdiyye Medresesi imtihanına girip maaşa bağlandı. 1845'te İstanbul Müderrisiği ruûsunu kazandı. (Keskiöglü,1966: 221)

Aldığı eğitime ve ilgisine bakılınca Ahmed Cevdet Paşa'nın klâsik medrese eğitiminin yanında Arapça, Farsça ve pozitif ilimlerde de kendini geliştirdiği ve bu donanımıyla birbirinden farklı alanlarda eserler vermeyi başardığı anlaşılır.

Ahmed Cevdet Paşa, memuriyet hayatında kısa sürede yükselmiş ve 1866 da Rütbe-yi ilmiyyesi vezârete tahvil edilerek Haleb, Adana eyâletleriyle Kozan, Maraş, Urfa, Zûr sancaklarından kurulan Haleb vilâyeti vâlîsi yapılarak paşa olmuştur. (Keskiöglü,1966: 223)

İlki 24 Nisan 1873-5 Nisan 1874 (11 ay 12 gün); ikincisi 12 Haziran 1875-30 Kasım 1875 (5 ay 19 gün) ve üçüncüsü 17 Mayıs 1876-17 Ekim 1876 (5 ay) olmak üzere toplam 22 ay Maarif Nâzırlığı yapan Ahmed Cevdet Paşa, nâzırlığı sırasında Maarif memurlarıyla öğretmenlerden bir karma komisyon kurarak ilkokullardan yüksek okullara kadar ders programları ve kitapları hazırlattı. Nûr-ı 'Osmâniye Camii yanında yeni usûl bir Numune ilk okulu açtı. Komisyonca kendisine verilen *Kavâ'id-i Türkiyye, Mi'yâr-ı Sedâd, Âdâb-ı Sedâd* risâlelerini okul kitabı olarak yazdı. (Keskiöglü,1966: 225)

Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'nin de bu program dâhilinde Ahmed Cevdet Paşa tarafından hazırlatıldığını, bizzat Ahmed Hamdi'den öğreniyoruz. (Kılıç, 2007: 167) Ahmet Hamdî, *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'nin* ilk sayfasında yazdığı "İhtâr"da Cevdet Paşa tarafından İlm-i Belâgat hocalığına atandığını ve misâlleri Türkçe olarak verilecek bir belâgat kitabı yazmakla görevlendirildiğini söylüyor:

"*Unvân-ı Fazl u berâ'ati hıttâ-yı edebîyyâtı tezyîn ve mücelledât-ı mü'ellesâtı kütübhâne-i aşhâb-ı'ilm ü kemâlâtı teşhîn etmiş ve bi-haqqın mesned-i nezâret-i me'ârif-i 'umûmiyyeye revnak-efzâ olan vezîr-i Aristo-tedbîr ve me'ârif-pîrâ devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin âsâr-ı luğf u 'inâyetleri olmağ üzere bundan aqdem 'uhde-i 'âcizâneme ihâle buyurmuş oldukları 'ilm-i belâgat h'âceligi münâsebetiyle mişâlleri Türkçe olarak dikte usûli üzre okunan dersler bir yere cem' olunduğda bir risâle hey'eti kesb itmegile nezâret-i müşârün ileyhâ tarafından Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî nâmiyla tab' u neşrine qarâr virilmiştir"* (Ahmed Hamdi, 1293: 1)

Ahmed Cevdet Paşa, dilimizin gramerini yazdığı gibi dilin sadeleşmesine de hizmet etti. Türkçenin bir ilim lisânı olduğunu ispat etti. Kendisi şöyle diyor: "Herkesin anlayacağı surette bir risale yazıp *Takvîmü'l-Edvâr* tesmiye ettim ve lisân-ı Türkî ilm lisânı olamaz diyenlere lisânımızın her şeye kabil olduğunu ve bu lisân ile her fenden güzel eserler yazılabileceğini tasdik ettirdim." (Keskiöglü,1966: 221)

Türkçeye karşı bu derece hassas olan Cevdet Paşa'nın, ilk Türkçe belâgat kitabının yazılmasında da öncü olması ve Ahmed Hamdi'yi bu yolda teşvik etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Eserin telifi için Ahmed Hamdi'nin seçilmesinde Türkçe, Farsça ve Arapçaya hâkim bir edip olması şüphesiz önemli rol oynamıştır. Eser, Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nâzırı olduğu dönemde çıktığından, Paşanın eserin içeriğiyle bizzat ilgilendiğini düşünebiliriz.

MUKÂYESE

1. GİRİŞ (DİBÂCE-MUKADDİME-LÂHIKA)

Ahmed Cevdet Paşa eserine bir dîbâce ile başlar. Dîbâcede ilm-i belâgat ve fesâhatin ortaya çıkışından, ilm-i sarf ve ilm-i nahvin tarihi gelişiminden ve kısaca kapsamlarından bahsedildikten sonra Arap, Fars ve Türk dilleri, kâideleri bakımından kıyaslanır. Bunlardan Farsçanın, kurallarının az olması sebebiyle tamamının bir fen olarak tedvîn edildiğini belirtir. Hem Farsçadan hem de Arapçadan bazı kaideleri dilimize almış olduğumuzdan Lisân-ı

Osmânînin kâidelerinin lisân-ı Fârsiyyenin kâidelerinden fazla olduğu söyler. Lisân-ı Osmânîyi kelimelerinin kiplere göre çekimi bakımından, her lisândan daha geniş ve mükemmel bulan Cevdet Paşa, sözdizimi bakımından Arapça kadar çok ve geniş kuralları olmadığından dolayı lisân-ı Osmânînin sarf ve nahvini ayırmaya gerek olmadığını söyler. Nitekim kendisinin de *Kavâid-i Osmâniyye* adlı kitabını ve bu kitabı ihtisâr ile *Medhal-i Kavâ'id* adlı risaleyi ve özetleyerek de *Kavâ'id-i Türkiyye* adlı risâlecisi bu şekilde telif ettiğini belirttikten sonra adı geçen eserlerden ders görüp çalışan kişilerin lisân-ı 'Osmânî üzere anlam bakımından doğruca söyleyip yazmaya muktedir olacaklarını; ancak fasîhâne ve belîğâne ifâde-i merâm edebilmek için ilm-i belâgatı bilmek lazım geldiğini söyler. Cevdet Paşa daha sonra ilm-i me'ânî, ilm-i beyân ve ilm-i bed'ûin kısa tariflerini yapar ve bu kavramların Arap âlimleri ve edipleri arasında nasıl anlaşıldığını anlatıp kendisinin üçünü bir ilim olarak birleştirip ilm-i belâgat diye adlandırdığını söyler. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre “*ilm-i belâgat, kelâmîñ mezâyâsını bildiren bir fendir. Kelâmîñ mezâyâsı, muhteżâ-yı hâle tatbîkı ve teşbîh ve mecâz ve kinâyelerinin haqqıyla edâsı ve şanâyî-i bed'îyye ile tezyîni huşûşlarıdır.*” (Karabey ve Atalay, 2000: 3)

Ahmed Hamdî'nin eserinde “dîbâce” başlığı bulunmasa da yazar, eserin başında eserin yazılış sebebini “ihtâr” başlığı altında izah etmiş daha sonra me'ânî ve beyân ilimlerini tarif ederek bu iki ilmin belâgatın merci'ü-i hakîkîsi olduğunu belirtmiştir. İlm-i bed'ûin ise belâgat âlimleri tarafından ilm-i belâgata tâbi olan hususları bilmek için vazú edildiğini söyler. (Kılıç, 2007: 20, 21)

Ahmed Hamdî'nin eserinde “mukaddime” diye bir başlık açılmamıştır. Yazarın özel bir başlık açmadan izah ettiği “*fesâhat, belâgat, kelimenin fesâhati, tenâfür-i hurûf, garâbet, kıyâsa muhâlefet, kelâmın fesâhatı, tenâfür-i kelimât, tetâbu'-ı izâfât, za'f-ı te'lîf, ta'kid, ta'kid-i mâ'nevî, mütekellimin fesâhatı, selâset, kelâm-ı metîn, kelâm-ı latîf*” konuları, Ahmed Cevdet Paşa tarafından “mukaddime” başlığı altında izah edilmiştir.

Bu kısımda yapılan tanımlar birbiriyle örtüşmektedir. Hattâ bazı tanımların kelimesi kelimesine aynı olduğu görülür. Meselâ Ahmed Hamdî “kelimenin fesâhati”ni şöyle târif eder: “*Tenâfür-i hurûfdan ve garâbetden ve muhâlefet-i kıyâsdan berî olmasındır.*” (Kılıç, 2007: 21) Aynı konuyu Cevdet Paşa, “*kelimenin tenâfür-i hurûfdan, garâbetden ve kıyâsa muhâlefetden sâlim olması*” (Karabey ve Atalay, 2000: 4) şeklinde ta'rîf etmiştir. Binlerce yıllık bir belâgat geleneği içerisinde işlene işlene iyice oturmuş bu tür tanımların aynı olması gayet tabîidir.

Ahmed Hamdî'nin eserinde bulunan “*kesret-i tekrâr*” maddesi, Ahmet Cevdet Paşa'nın eserinde bulunmamaktadır.

“Mukaddime” bölümünde Ahmed Cevdet Paşa'nın, Ahmed Hamdî'ye nispetle çok daha geniş ve açıklayıcı tarifler yaptığı görülür. Ayrıca verilen misâllerin seçiminde, adedinde ve izahında da Cevdet Paşa'nın eserinin genelde daha üstün olduğu görülür. Meselâ “mütekellimin fesâhatı” Ahmed Hamdî'nin eserinde sadece bir cümle ile izah edildiği hâlde aynı konu Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde “*selâset, kelâm-ı metîn ve kelâm-ı latîf*” başlıkları altında, çok sayıda misâl verilerek yaklaşık üç sayfa boyunca izah edilmiştir.

Bazı konuların tanımlarında ise Ahmed Hamdî'nin daha net, açıklayıcı tarifler yaptığı, Ahmed Cevdet Paşa'nın ise üzerinde fazla durmadan geçtiği görülür.

Meselâ “tenâfûr-i hurûf” konusu, Ahmed Hamdî tarafından şöyle izah edilir: “*Tenâfûr dinilen şey kanğı kelimedede olursa olsun zevk-yâb-ı edeb olanların mezâkına muhavvel bir keyfiyyet ise de ekşeriya mahrecleri müttehid veyâ birbirine yakın olan ba'zı hurûfâtın yek-dîgere telâfisinden zevk-ı sâmi'a bir nev' teneffürî irâş itmesi münker degildir meselâ feşâhat mukâbilî olan (fehâhet) ve (kühhâ) ve (şişirerek) kelimelerinde tenâfûr bulunduğunu inkâra mecâl yokdur.*” (Kılıç, 2007:22) Aynı konuyu Ahmed Cevdet Paşa şöyle izah etmiştir: “*Kelimeniñ lisân üzre şıkletini ve telaffuzuñ 'usretini icâb eden bir keyfiyyetdir ki hiss ve zevk ile bilindir. 'Mürtefi' ma'nâsına 'müsteşzir' ve 'istatistik' kelimeleri ve 'işsiz, güçsüz' lafzları gibi.*” (Karabey ve Atalay, 2000: 4) Ayrıca “tenâfûr-i kelimât” konusunda Ahmed Hamdî, “*ecnebi lisânlarınıñ ekşer-i kelimâtı bize ve bizimki anlara mütenefir görünür*” (Kılıç, 2007: 23) diyerek tenâfûrden murâd edilenin bizim lisânımızda olan tenâfûr olduğunu söylerken, Cevdet Paşa böyle bir kayıt düşmemiştir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın, mukaddimenin sonunda lisânımızın belâgatca geri kalmasının sebeplerini anlattığı kısım, döneminin şâir ve münşilerine bir çeşit edebî tenkit niteliğindedir. Cevdet Paşa, kelâmın esas güzelliğinin belâgâtında olduğunu; şân ve itibarının yüksekliğinin belâgatı hasebiyle olduğunu belirtir. Sec', cinâs gibi sanâyiú-i bed'üiyyenin ise kelâm-ı belîge uâırzî bir güzellik vereceğini; ancak belâgati olmayan bir kelâmı sanâyiú-i bed'üiyye ile tezyîn etmenin bir çirkine pahalı ziynet eşyaları takmaya benzeyeceğini söyler. Daha sonra eslâf-ı üdebânın, sanâyiú-i bed'üiyyeden çok belâgata itina gösterdiklerini; fakat sonra gelen ediplerin belâgat bakımından kuvvet ve maharetlerinin azalmasıyla kusurlarını örtmek için sanâyiú-i bed'üiyyeye yöneldiklerini ve bu durumun eşûâr u münşe'âtımızı tatsız tuzsuz bir hâle getirdiğinden bahseder. Paşa, ayrıca lafzın ma'nâya tâbi olması gerektiği hâlde, nice münşilerin secú bulmak için ma'nâyı lafız güzelliğine fedâ ederek, belâgata halel getirdiklerini belirterek, bu durumun ilim, fen kitap ve risalelerinden tutun da resmî yazışmalara, hatta mahkeme kararlarına kadar sirayet ettiğinden şikâyet eder.

Ahmed Hamdî'nin eserinde, böyle bir durum tespiti ve tenkit yoktur. Ahmet Cevdet Paşa'nın nâzırlık derecesindeki rütbesinin ve vaktiyle kendisini kazaskerlik makamına kadar yükselten derin ilminin, onun bu tür tenkitleri çekinmeden yapmasına imkân sağladığı düşünülebilir. Ancak diğer eserlerine de bakıldığında Cevdet Paşa'nın doğru bildiğini her yerde ve herkese açıkça söyleyen bir yapısı olduğu rahatça anlaşılır.³

Ahmed Cevdet Paşa'nın bir “lâhika” ile *kelâm, mantık, me'ânî ve nahv* ilimlerine göre mukayeseli olarak izah ettiği *kazıyye-yi zanniyye, kazıyye-yi yakîniyye, kazıyye-yi nazariyye, kazıyye-i bedîhiyye, bedîhiyye-i akliyye (evveliyât, fitriyyât), bedîhiyye-i hissiye (müşâhedât, hadsiyyât, mücerrehât, mütevâtirât), bedîhiyye-i esâsiye, 'ulûm-ı müte'ârife, makbûlât, müselleme, muhavvelât, bürhân, muhayyelât vb.* kavramlara da Ahmed Hamdî'nin eserinde değinilmemiştir.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Baysun, 1991; Halaçoğlu,1980)

2. BÂB-I EVVEL – MEBHAS-I EVVEL (‘İLM-İ ME‘ÂNÎ)

Plân bakımından, her iki müellif de bu bâbı yedi fasılda incelemişlerdir. İki eser de “*Sekkâki*” grubunun artık klâsikleşmiş metoduna (me‘ânî, beyân, bedî‘) (Hacımüftüoğlu, 1988: 124) uygun olarak hazırlanmış olduğundan bâbların sıralanışı ve içerikleri de birbirleriyle örtüşmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, bu bâba bir mukaddime ile başlarken Ahmed Hamdî’de böyle bir başlık yoktur; ancak “*ihtar*” başlığı altında, mukaddime sayılabilecek bir giriş kısmı yazılmıştır.

Müellifler bu bâbın fasıllarına geçmeden önce bu bâbda anlatılacakları kısaca belirtmişlerdir. Ahmed Hamdî, bu kısımda sadece daha sonra fasıllar hâlinde anlatılacak olan konuların adlarını vermekle yetinirken, Ahmet Cevdet Paşa mukaddimesinde çeşitli misâllerle konuya ve içeriğe dair bir ön bilgilendirme de yapmıştır.

Bu bâbın fasılları şöyledir:

Ahmed Hamdî (Belâgat-1 Lisân-1 ‘Osmânî)	Ahmed Cevdet Paşa (Belâgat-1 ‘Osmâniyye)
	Mukaddime
Fasl-1 Evvel: İsnâd-1 Haberînin Ahvâli Beyânı	Fasl-1 Evvel: Ahvâl-i Müsnedün-ileyh Beyânındadır
Fasl-1 Sâni: Müsnedün-ileyhin Ahvâli Beyânı	Fasl-1 Sâni: Ahvâl-i Müsned Beyânındadır
Fasl-1 Sâlis: Müsnedin Ahvâli Beyânı	Fasl-1 Sâlis: Mütemmimât-1 Cümle Beyânındadır
Fasl-1 Râbi‘: Mütellikât-1 Fi‘l ve Mütemmimât-1 Cümle Beyânındadır	Fasl-1 Râbi‘: İsnâd-1 Haberî Beyânındadır
Fasl-1 Hâmis: Cümle-i İnşâ’iyye Beyânındadır	Fasl-1 Hâmis: İnşâ’ Beyânındadır
Fasl-1 Sâdis: Vasl ve Fasl Beyânındadır	Fasl-1 Sâdis: Elfâzın Atf u Rabtına Dâirdir
Fasl-1 Sâbi‘: İcâz ve Itnâb ve Müsâvât Beyânı	Fasl-1 Sâbi‘: İcâz ve Itnâb Hakkındadır

Tablodan anlaşılacağı üzere plândaki tek fark, Ahmed Hamdî’nin birinci fasıla aldığı “*İsnâd-1 haberî*”nin, Ahmed Cevdet Paşa’da dördüncü fasıla alınmasıdır.

Fasılların açıklanmasında her iki müellifin de benzer tutumlar içinde olduğunu söyleyebiliriz: Evvelâ terimlerin tanımı yapılır, daha sonra çeşitli hâl ve durumlar için misâller verilir ve bu misâller açıklanır. Tanımlarda görülen benzerlik, misâllerde ve misâllerin açıklanmasında görülmez. Ahmed Cevdet Paşa’nın verdiği

misâller hem daha fazladır hem de bu misâllerin açıklamaları daha açık ve anlaşılabilirlerdir. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa'nın, bazı yerlerde ayrıntılı bilgi için daha önceden telif ettiği eserlere müracaat edilmesini istediği görülür. Meselâ “*inşâ*” faslında “*emr ü nehy*” sîgalarını anlattıktan sonra, konunun “*Kavâ'id-i Osmâniyye*”de mufassalan mezkûr olduğunu söyler.

3. BÂB-I SÂNÎ – MEBHAS-I SÂNÎ (‘İLM-İ BEYÂN)

Plân bakımından Ahmed Cevdet Paşa, bu bâbı bir mukaddime ile beş fasıl hâlinde incelerken Ahmed Hamdi, mukaddime olmaksızın üç fasıl hâlinde incelemiştir. Bu bâbın fasılları şöyledir:

Ahmed Hamdî (Belâgat-1 Lisân-1 ‘Osmânî)	Ahmed Cevdet Paşa (Belâgat-1 ‘Osmâniyye)
	Mukaddime
Fasl-1 Evvel: Aksâm-1 Teşbîh	Fasl-1 Evvel: Mecâz-1 ‘Aklî Beyânındadır
Fasl-1 Sâni: Hakikat ve Mecâz	Fasl-1 Sâni: Mecâz-1 Mürsel Beyânındadır
Fasl-1 Sâlis: Kinâye	Fasl-1 Sâlis: Teşbîh Beyânındadır
	Fasl-1 Râbi: İsti‘âre Beyânındadır
	Fasl-1 Hâmis: Kinâye Beyânındadır

Tabloda görüldüğü üzere fasıllarda farklılık varsa da içerikte fark yoktur. Ahmed Hamdî, mecâzları ve istiâreyi “*hakikat ve mecâz*” başlığı altında birlikte incelemiştir.

Bu bâbda yapılan açıklamalarda Ahmed Cevdet Paşa'nın çok daha sarîh olduğu görülür. Ayrıca Ahmed Hamdî'nin, ekseriyetle bir cümle ile misâl verdiği konulara Cevdet Paşa'nın genellikle seçme beyitler kullanarak çok sayıda misâl vermeyi tercih etmesinin, beyân faslının cüzlerinin edebî eserlerde tatbikini kavramakta okuyucuya daha büyük kolaylıklar sağladığı aşikârdır. Ancak Cevdet Paşa'nın, daha önce Ahmed Hamdî tarafından misâl vermek için kullanılmış bazı sözleri ve beyitleri ya olduğu gibi ya da küçük değişikliklerle eserine aldığını da belirtmemiz gerek. Cevdet Paşa, almış olduğu bu misâllerin yanına her zaman birçok başka misâlleri de koymuş olduğundan bu durumu taklitçilik olarak değerlendirmek doğru olmaz; lakin Cevdet Paşa'nın Ahmet Hamdî'den ya da eserinden etkilenmiş olduğu da muhakkaktır. (Kılıç, 2007: 9,10; Kılıç, 2007: 161-166)

Ahmet Hamdî'nin seçtiği misâllerin bazılarının, Ahmet Cevdet Paşa'nın seçtiği misâllerin ise birçoğunun, günümüzde hazırlanan belâgat ya da edebî sanat

kitaplarında hâlâ aynı konuları açıklamakta kullanılması ise üzerinde durulması gereken bir husus olmasına rağmen konumuzun dışında olduğundan bu yazıda üzerinde durulmayacaktır.

4. BÂB-I SÂLİS - MEBHAS-I SÂLİS (SANÂİYİ'-İ BEDÎ'İYYE)

Bâbın başlangıcında hem Ahmed Hamdî hem de Cevdet Paşa “*sanâyi'-i bedî'îyye*”nin ancak “*kelâm-ı belîğ*”i tezyîn ve tahsîn etmek için kullanılacağını özellikle belirtirler. Ahmed Cevdet Paşa aynı konuya mukaddime bölümünde değindiğinden dolayı burada uzun izahlara girişmemiştir.

Bu bâba kadar olan kısımda her iki eser birbiriyle büyük ölçüde örtüştüğü hâlde “*sanâyi'-i bedî'îyye*” bâbında önemli farklar görülür. Bu farkların en dikkat çekenini, Ahmed Hamdî'nin üzerinde durduğu sanatlardan bazılarının Cevdet Paşa'nın eserinde bulunmayışdır. Sayısı az da olsa Cevdet Paşa'nın üzerinde durduğu; ancak Ahmed Hamdî'nin bahsetmediği sanatlar da vardır. (Kılıç, 2007: 9,10; Kılıç, 2007: 161-166) Her iki eserde üzerinde durulan sanatlar aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir:

Muhassinât-ı Maneviyye

Sanatın Adı	Ahmed Hamdî (Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî)	Ahmed Cevdet Paşa (Belâgat-ı 'Osmâniyye)
1. Tıbâk	Var	Var
2. Tekâbül	Var	Var*
3. Mürâ'ât-ı Nazîr	Var	Var
4. Teşâbüh-i Etrâf	Var	Var
5. İhâm-ı Tenâsüb	Var	Var
6. İrsâd	Var	Var
7. Teshîm	Var	Var
8. Müşâkele	Var	Var
9. Müzâvece	Var	Yok
10. Tecâhülü'l-‘Ârif	Var	Var
11. Tevriye	Var	Var
12. ‘Aks	Var	Var
13. Tecrîd	Var	Var*

14. Tevcîh (Muhtemilü'z-Zıddeyn)	Var	Var
15. Leff ü Neşr	Var	Var
16. Cem ^ç	Var	Var
17. Tefrîk	Var	Var
18. Taksîm	Var	Yok
19. Cem ^ç Ma'a't-Tefrîk	Var	Yok
20. Cem ^ç Ma'a't-Taksîm	Var	Yok
21. Cem ^ç Ma'a't-Tefrîkve't-Taksîm	Var	Yok
22. Mübâlağa	Var	Var
23. Tefsîr	Var	Yok
24. Edeb-i Taleb/Cesn-i Su'âl	Var	Yok
25. Hüsn-i Tahallus	Var	Var
26. Hüsn-i Ta'îl	Var	Var
27. Tefrîç	Var	Yok
28. Te'kîdü'l-medh bimâ Yüşbihü'z-zemm (İstidrâk)	Var	Var*
29. Te'kîdü'z-zemm bimâ Yüşbihü'l-medh	Var	Var*
30. Ta'riz	Var	Var
31. Rücûç	Yok	Var
32. Mezheb-i Kelâmî	Yok	Var
33. İdmâc	Yok	Var

(Tablo.1. Muhassinât-ı Ma'neviyye)

Tablodan anlaşılacağı üzere eserlerde “*Muhassinât-ı Ma‘neviyye*”den sayılan, toplamda 33 sanattan bahsedilmiştir. Ahmed Hamdî'nin eserinde bahsettiği 30 sanat varken bu sayı Ahmed Cevdet Paşa'da 25'tir. Bu sanatların 22'sinde her iki müellif de mutabiktir. Ahmed Hamdî'nin eserinde olup da Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde bahsedilmeyen 8 sanat vardır. Ahmed Cevdet Paşa'da bulunup da Ahmed Hamdî'de bulunmayan sanat sayısı ise 3'tür.⁴

Ahmed Hamdî'nin madde başı olarak aldığı bazı sanatlar, Ahmed Cevdet Paşa tarafından başka sanatların alt dalı sayılıp oralarda zikredildiğinden ilk bakışta Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde çok daha az sanat varmış gibi görünse de gerçek durum yukarıda izah edildiği gibidir. Meselâ *Tekâbü'l* sanatı Ahmed Hamdî'de madde başı iken Cevdet Paşa'da *Tibâk* başlığı altında izah edilmiştir. Tabloda bu türden madde başında gösterilmeyip de başka yerlerde yahut madde alt başlığı şeklinde bulunan sanatlar için asteriks (*) işareti kullanılmıştır.

Muhassinât-ı Lafziyye

Sanatın Adı	Ahmed Hamdî (Belâgat-ı 'Osmânî)	Ahmed Cevdet Paşa (Belâgat-ı 'Osmâniyye)
1. Cinâs	Var	Var
2. Kalb	Var	Var
3. İştikâk	Var	Var
4. Şibh-i İştikâk	Var	Var
5. Terdîd	Var	Yok
6. Reddü'l-'Acüz 'Ale's-Sadr	Var	Yok
7. İrsâl-i Mesel	Var	Var*
8. Telmîh	Var	Var
9. İktibâs	Var	Var
10. Sirkat	Var	Var*
11. Seci'	Var	Var
12. Muvâzene	Var	Var
13. Lüzûm-ı Mâ Lâyelzem (Teşdîd, İltizâm)	Var	Var

⁴ Ayrıca bkz. (Kılıç, 2007: 10, 11; Kılıç, 2007; 161-166)

14. Tarsîf	Var	Yok
15. İ'tirâz-ı Kelâm Kable't-temâm	Var	Yok
16. Tensîku's-Sifât	Var	Yok
17. Siyâkatü'l-A'dâd	Var	Yok
18. Mülemma'	Yok	Var

(Tablo.2. Muhassinât-ı Lafziyye)

Tablodan anlaşılacağı üzere eserlerde “*Muhassinât-ı Lafziyye*”den sayılan, toplamda 18 sanattan bahsedilmiştir. Ahmed Hamdî'nin eserinde bahsettiği 17 sanat varken bu sayı Ahmed Cevdet Paşa'da 12'dir. Bu sanatların 11'inde her iki müellif de mutabıktır. Ahmed Hamdî'nin eserinde olup da Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde bahsedilmeyen 6 sanat vardır. Ahmed Cevdet Paşa'da bulunup da Ahmed Hamdî'de bulunmayan sanat sayısı ise 1'dir.

Tablo 1'de olduğu gibi Tablo 2'de de madde başında gösterilmeyip de başka yerlerde yahut madde alt başlığı şeklinde bulunan sanatlar için asteriks (*) işareti kullanılmıştır.

Ahmed Hamdî'nin eserinde, 30'u ma'nevî, 17'si lafzî olmak üzere toplam 47 sanat varken Ahmed Cevdet Paşa'nın eserinde 25'i manevî, 12'si lafzî 37 sanat vardır.⁵

Ahmed Hamdî, eserine çok sayıda sanat almış; fakat bu sanatları az sayıda misâl ve bazı yerlerde pek yeterli görülmeyen tariflerle izah etmiştir. Eser üzerindeki en önemli eleştiriler de bu hususta gelmiştir. (Kılıç vd., 1992:385) Ahmed Hamdî'nin seçmiş olduğu misâller her ne kadar az da olsa, yanlış veya yetersiz değildir. Nitekim seçmiş olduğu misâllerin birçoğu Cevdet Paşa ve kendinden sonra gelen ve belâgat sahasında eser veren ediplerimiz tarafından da aynen kullanılmışlardır.

Ahmed Cevdet Paşa ise sanatların izahında oldukça vâzıh bir yol takip etmiş ve sanatları çok sayıda misâl vererek anlatmıştır. Yapmış olduğu izahat ve vermiş olduğu misâller, eserinin basıldığı tarihten günümüze kadar yazılmış her belâgat kitabını etkilemiştir.

Ahmed Cevdet Paşa'nın sadece Ahmed Hamdî'den değil, kendinden önceki bütün belâgat âlimlerinden en büyük farklarından biri, “son bölüm olan bedi'e, ‘târîh düşürme san'atı’ını ilâve ederek, önceleri görülmeyen yeni bir faslı ihdâs etmesi”dir. (Hacımüftüoğlu, 1988: 124) Cevdet Paşa bu bölümde tarih düşürme sanatının usûllerini îzâh eder ve bu yolda söylenmiş çok sayıda misâl verir.

Ahmed Cevdet Paşa, “*Belâgat-ı Osmâniyye*”yi bir “*Hâtîme*” bölümüyle bitirir. Ahmed Hamdî'nin “*Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*”sinde böyle bir bölüm yoktur. Cevdet Paşa bu bölümde, bir yazının giriş, gelişme sonuç bölümlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durur.

⁵ (Kılıç, 2007: 10, 11; Kılıç, 2007: 161-166)

DİL ve ÜSLÛB

Belâgat ilmi, Araplarda doğmuş bir ilim olması bakımından, terimlerinin hemen hepsi Arapça olan bir ilimdir. Türklerde, Tanzimat yıllarına gelene kadar Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ûUlûm*'u, Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, Sa'deddin et-Taftâzânî'nin *el-Mutavvel ve Muhtasarü'l-Mutavvel*'i ve bunların Molla Fenârî'nin oğlu Hasan Çelebi, Molla Hüsrev vb. kimseler tarafından kaleme alınan şerh ve hâşiyeleri okutulmuştur. (Kılıç vd, 1992: 384,385) Bu eserlere yapılan şerh, telhis ve tercümelelerde terimlerin Arapça asılları korunmuş; genel olarak Arapça kelimelerin ağırlıkta olduğu ilmî bir dil kullanılmıştır.

Ahmed Hamdî ve Ahmed Cevdet Paşa'nın kullandıkları dil de ilmî Osmanlı Türkçesi'dir. İki müellif mukâyese edildiğinde Ahmed Cevdet Paşa'nın, ilmî terminolojiye nispeten daha az yer verdiği görülür. Kullandığı cümleler daha akıcı ve Türkçenin gramer yapısına daha uygundur. Meselâ *kelâmın fesâhâtı* kavramı bu iki müellif tarafından şöyle izah edilmiştir:

Ahmed Hamdî: “*Kelâmın feşâhâtı kelimeleriniñ muhill-i feşâhat olan mehâzîrden sâlim olmağıla ber-â-ber za'f-ı te'lîfden ve tenâfir-i kelimât ve ta'kidden ve keşret-i tekrârdan ve tetâbu'ı izâfâtdan berî olmasıdır.*” (Kılıç, 2007:22)

Ahmed Cevdet Paşa: “*Eczâsı olan kelimeler faşîh olmağıla berâber tenâfir-i kelimâtdan za'f-ı te'lîfden ve ta'kidden sâlim olmasıdır.*” (Karabey ve Atalay, 2000: 7)

İncelendiğinde her iki tanım da sadece, *ol-* fiilinin ve birkaç ekin Türkçe olduğu görülür. Her iki eserin rastgele maddelerinde benzeri bir inceleme yapılsa sonucun değişmeyeceği görülür. İki müellif de Arapça kelimelerin ağırlıkta olduğu ilmî bir dili kullanmışlardır. Belâgat ve gramer çalışmalarında kullanılan terimlerin -günümüzde bile- tamamına yakınının başka dillerden alındığı hesâba katılacak olursa, bu durumun, bir tercihten ziyâde bir mecbûriyetin neticesi olduğunu çıkarmak mümkündür.

Üslûb bakımından Ahmed Cevdet Paşa'nın bâriz bir şekilde daha üstün olduğunu, yine yukarıdaki tanımlara bakarak söyleyebiliriz. Ahmed Cevdet Paşa'nın “*...kelimeler faşîh olmağıla ...*” diye tarif ettiği kısmı Ahmed Hamdî, “*...kelimeleriniñ muhill-i feşâhat olan mehâzîrden sâlim olmağıla ber-â-ber ...*” şeklinde tarif etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa'nın, Ahmed Hamdî'nin sekiz kelimeyle ifade ettiği kısmı üç kelimeyle izah etmesine bakarak, onun, bir belâgat âliminden beklenen tarzda, gereksiz kelimelerden kaçınan, nisbeten akıcı bir üslûba sahip olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce bahsedildiği üzere, lafzın manâya tâbi olması gerektiğini düşünen Cevdet Paşa'nın, eserlerini bu düşüncesine uygun yazdığı açıkça görülmektedir. Paşa'nın aynı zamanda mantık, kelâm, hukuk gibi dil ve üslûbun çok önemli olduğu sahaların en önemli âlimlerinden biri olmasının, onun üslûbu ve dili üzerinde çok olumlu etkileri olduğunu da belirtmeliyiz.

Ahmed Hamdî'nin dilinin ve üslûbunun münşiyâne olmasında -hiç şüphesiz- belâgati tam kadro hâlinde ve Türkçe olarak anlatan ilk eserlerden birini yazmasının da payı vardır. Buna rağmen cümleleri bir belâgat âliminden beklenmesi gerektiği gibi fasîh ve belîğdir.

SONUÇ

Bizde klâsik belâgatın tam kadrosunu yani fesahat, me'ânî, beyân ve bedî'i içine alan Türkçe misâlli ilk eser Ahmed Hamdî'nin *Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'*sidir. Eser üzerinde birçok önemli eleştiri olsa bile belâgat dilinin Türkçeleşmesinde ve Türkçe edebiyâtın belâgatının incelenmeye başlanmasında önemli bir rolü olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınan "*Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'*", yaklaşık beş yıl sonra yazılacak "*Belâgat-ı 'Osmâniyye'*"ye zemin hazırlamış, Ahmed Cevdet Paşa'nın eserini olgunlaştırmasında şüphesiz önemli etkileri ve katkıları olmuştur. Ahmed Cevdet Paşa'nın, "*Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'*"nin, özellikle misâlleri bakımından zayıf bulunup eleştirilmesinden dolayı, "*Belâgat-ı 'Osmâniyye'*"ye çok sayıda misâl aldığı görülür. "*Belâgat-ı 'Osmâniyye'*"nin en kuvvetli taraflarından biri misâlleridir. Ahmed Cevdet Paşa, Ahmed Hamdî'nin kullandığı bazı misâlleri kullanmış olsa da bunların yanına -bir kısmı kendisine ait- çok sayıda *berceste* diyebileceğimiz misâller koymuştur. Cevdet Paşa'nın verdiği misâllerin -günümüzde bile- belâgat kitaplarında aynen kullanıldığı görülür.

Her iki eser de "*Sekkâkî'*" grubunun metoduna göre hazırlandığından (me'ânî, beyân, bedîú), plan bakımından birbiriyle büyük ölçüde örtüşmektedir; ancak *bedîú* bölümünde Ahmed Hamdî'nin, Ahmed Cevdet Paşa'dan daha fazla sanata yer verdiği, buna karşılık Ahmed Cevdet Paşa'nın sanatları izah edişinde ve verdiği misâllerde daha üstün olduğu görülür. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa, *tarih düşürme sanatını* da *bedîúe* ilave ederek o zamana kadar görülmemiş bir fasıl ihdas etmiştir.

"*Belâgat-ı 'Osmâniyye'*"nin yayınlandığı devirde edebiyat çevrelerinde, esere itirazlar ve bu itirazlara verilen cevaplarla bir belâgat tartışması başlamış; asırlardır okunan ve takip edilen Arap belâgatı yerine artık Türkçe'ye mahsus bir belâgatın kurulması yoluna girilmesinde bu tartışmaların önemli rolü olmuştur. Eser bu bakımdan kendisiyle benzer metotla yazılan bütün eserleri gölgede bırakmıştır. Gölgede kalanlardan biri de -hiç hak etmese bile- Ahmed Hamdî ve eseri "*Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî'*"dir.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa. (1980) Maruzât,(Haz.) Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa. (1991), Tezakir, (Haz.) CavidBaysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Ahmed Cevdet Paşa. (2000), Belâgat-ı Osmâniyye, (Haz.) Turgut Karabey-Mehmet Atalay, Akçağ, Ankara.

Ahmed Hamdî (1293), Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî, Matbaa-i Âmire, İstanbul.

Ahmed Hamdî. (2007), Belâgat-ı Lisân-ı 'Osmânî (İnceleme-Metin-Dizin), (Haz.) Atabey Kılıç, Laçın Yayınları, Kayseri.

Bursalı Mehmed Tahir. (1972), Osmanlı Müellifleri, (Haz.) A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Matbaası, 1.C., İstanbul.

Dağlar, Abdülkadir. (2007), “Klâsik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrâhim Efendi'nin Şerh-i Belâgat'ına Dâir”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, v.2/2, Spring.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. (1988), “Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, Erzurum.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah. (1993), “Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:11, Erzurum.

Keskioğlu, Osman. (1966) ,Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895) Hayatı ve Eserleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14.C., Sayı: 1, Ankara.

KILIÇ, Atabey (1990), Üskübî'nin şerh-i Telhis'i, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisâns Tezi, İzmir.

KILIÇ, Atabey. (2007), “Ahmed Hamdi'nin Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî'si”, Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 16. Sayı, Haziran, s.161-166.

KILIÇ, Atabey. (2007), “Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, v.2/3,Summer.

KILIÇ, Hulûsi, YAZICI, Tahsin, YETİŞ, Kâzım. (1992) “Belâgat”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5.C., İstanbul.

YETİŞ, Kâzım. (1992), “Belâgat-ı Osmâniyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 5.C., İstanbul.